

כבוד הורים, שבת, ומצוות הבטחון בה'

חז"ל מלמדים כי חלק מעשרת הדיברות שמעו בני ישראל עוד לפני מתן תורה בהר סיני. כבר בפרשת בשלח, כאשר חנו במרה, כתוב: "שם שם לו חק ומשפט" (שמות ט"ו, כ"ה). ומציין שם רש"י (על פי סנהדרין נו ע"ב) שנצטוו שם על מצות שבת וכיבוד אב ואם. כיצד ידעו זאת חז"ל? כי אחר כך בהזכרת המצוות הללו בעשרת הדברות כתוב: "כאשר צוך ה' אלהיך" (דברים ה', פסוקים י"ב, ט"ז).

צריכים לבאר מה היא הייחודיות במצוות הללו שה' יקדים לצוות עליהן עוד בטרם המעמד הנשגב של הר סיני? אלא כנראה מצות כיבוד הורים באה לחנך אותנו להכרת טובה. אדם בעל מחשבה מבין שהטרחות והיגיעות שהתאמצו הוריו עבורו מרובות הן בכמות (עד אין מספר) ובאיכות, מהרגע הראשון שנולד. כמה לילות היו ערים לטפל בו בתקופה הראשונה אחרי לידתו, וכמה בעיות וסיבוכים היו להם בעת חינוכו בילדותו, ועד שהביאו אותו לחוף מבטחים שהוא עצמו ייסד ביתו לעצמו. חושבני שכאשר הבן או הבת מתברכים שגם הם מולידים צאצאים, מכירים הם את הטורח והיגיעה ודאגת הלב שיש להם בטיפול הוולד שלהם. ורק אז מתחילים הם להבין את חובתם הגדולה בהכרת טובה להוריהם.

אחרי שלב זה מגיעים אנו להכרת טובה מכופלת פי כמה למי שקבלנו ממנו הכל: שהעניק לנו כושר עינינו לראות, יכולת אוזנינו לשמוע, יכולת רגלינו ללכת, יכולת דינו לפעול ועוד רשימה ארוכה מאד (עיין "חובות הלבבות", שער השני; וכן בספר מצוות גדול, סמ"ג, תחילת חלק מצוות עשה).

ומפני טעם זה סידר הקב"ה שבלוחות שהביא משה רבנו תהיה מצוות כיבוד אב ואם חקוקה דווקא בלוח הראשון. שהרי ר"י אברבנאל כותב כי חמש מצוות שבלוח הראשון הן בין אדם למקום, וחמש המצוות שבלוח השני הן בין אדם לחברו. אם כן כיצד נרשמה מצוות כיבוד אב ואם דווקא בלוח הראשון? אלא מי שמכחיש חיובו בזה, הוא ממילא יגיע גם להכחשת חיובו להקב"ה. הזכירו זאת חז"ל: "השווה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום; השווה הכתוב מורא אב ואם למורא המקום; השווה הכתוב ברכת אב ואם לברכת המקום" (קידושין ל', סוף ע"ב). לכן בתור חינוך והכשרה לכלל קבלת עול מלכות שמים, נמסרה לישראל מצוה זו בהיותם חונים במרה.

והוא הדין מצוות שבת גם היא מבוא גדול והכנה בטוחה לקבלת שאר תרי"ג מצוות. שבת באה ללמד על הבטחון בה'. נוסח המצוה היא "ששת ימים תעבוד, ועשית כל מלאכתך" (שמות כ', ט'). מפרש רש"י בשם המכילתא, מדוע הוסיפה התורה מלת "כל"? זו לשונו: "יהא בעיניך כאילו כל מלאכתך עשויה, שלא תהרהר אחר

מלאכה". כלומר המוטרד ודואג אז על תוכניתו שהופרעה והופסקה מחמת שבת, הוא כמו מחלל את השבת.

מה נצטוו במרה? "ראו כי ה' נתן לכם השבת, על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומיים. שבו איש תחתיו. אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (שמות ט"ז, כ"ט). מה כתוב בפסוק זה? שאין לנו להשתדל להשיג מחייתנו ביום השביעי, כי כבר הכין לנו הקב"ה מראש במה שנתן לנו מאכל כפול ביום הששי. לכן אין לנו לשוטט למרחקים. "כי לא ממוצא [כלומר, ממזרח] וממערב ולא ממדבר הרים" (תהלים ע"ז, ז).

עיקר מזונות האדם באים לו על ידי גזירותיו של הקב"ה, "זה ישפיל וזה ירים". אמת כי חובת האדם להשתתף במעשיו של הקב"ה, אבל הפרנסה אינה תוצאה ישירה של השתדלותו ("מסילת ישרים", סוף פרק כ'). לקח זה כוחו יפה בכל דור ודור. כאשר ה' ציוה לא להשאיר מן המן עד למחרת, הוא חייב כדלהלן (לפי לשונו של רבי שמשון רפאל הירש): "סכנת הרעב האמיתית או המדומה מערערת כל עיקרון ומבטלת כל החלטה טובה. וכו'. אי אפשר להשתחרר מסיוט הדאגה הזאת אלא על ידי הכרה מעמיקה בלב שגם דאגת הפרנסה, הראשונה בין כל דאגות אנוש, גם היא אינה מוטלת בראש ובראשונה על האדם לבדו. גם למטרה זו האדם רשאי וחייב לעשות רק את שלו, כלומר לעשות מה שה' הטיל עליו לצורך מטרה זו. ואילו ההצלחה מסורה היא לה'." (פירוש רש"ר הירש על התורה, שמות עמ' קנ"ב).

וממשיך הרב: "כל עוד לא נשתלה הכרה זו בלב האדם, כל עוד האדם נרתם לעול פרנסתו לבדו [הערת המעתיק: בלי אמונה בהקב"ה שהוא הזן ומכלכל אלא], הוא [האדם] לבדו בכוחותיו המוגבלים, אין קץ לאותה דאגה. עלולה דאגה זו להפוך את עולמו למדבר, לא רק בלכתו במדבר אלא גם בתוך תוכו של עולם מיושב, רב נכסים אך רב מתחרים. עלול האדם לחשוב כי דאגתו צריכה להקיף, לא רק את יום המחר, אלא גם את כל העתיד כולו, ואף את עתיד הבנים, הנכדים והנינים [תוספת: כלומר לחסוך בקיצוניות עבורם]. מחשבה זו ממריצה אותו להוסיף כיבושים על כיבושיו, ללא מנוח וללא התחשבות, עד לא יוותר מקום בלבו לכל תכלית ומטרה אחרת". עד כאן לשון הרב הירש.

ולכן בנסיון אכילת מן (עוד למעלה מחודש לפני מתן תורה) אמר ה' "ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו, למען אנסנו הילך בתורת אים לא" (שמות ט"ז, ד). מפרש הרב הירש כיצד נבחן היהודי במצוה בודדת זו: "הילך בתורת אים לא"? אלא על האדם להאמין בכל לבו "מי שברא היום ואת פרנסתו, יברא גם את יום המחר ואת פרנסתו. רק הבוטח בה' ללא תנאי, מובטח שלא יעבור על תורתו מחמת דאגות פרנסה, אמיתיות או מדומות" (שם, עמ' קג). ולכן "הקמצן המונע עצמו ליהנות מן הברכה המצויה בידו, ואף מותיר אותה לכלייה [משאיר את המן למחרת] חוטא הוא. גם העצלות וגם רדיפת הבצע, מדות מגונות הן" (שם, עמ' קנ"ח).

מה למדו חז"ל מהפסוק "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי"? אמרו לא לצאת אלפיים אמה מחוץ לתחום יישובו (עירובין נ"א, ע"א). אדם שהוא רגוע וטוב לו, יושב בשלווה, איננו מיצר צרת מחר. שמא לכן הנהיגו חז"ל דיני מוקצה. לפי הרמב"ם ("מגיד משנה" על הלכות שבת, פרק כ"ה, ה"ג), אפילו להזיז כלים של היתר ממקום למקום ביום השבת, אם אין שום צורך בזה, הוא מעשה איסור. למה? נ"ל כי אדם זה מוכיח על עצמו עצבנות פנימית. זה כמו אדם המכה באצבעו על הלוח, לא לשם זמר ולא לשם קצב אלא כדי להשתחרר ממתח, כדי להיות בפעילות מתמדת. ואמנם מותר לו לאדם להרהר בעסקיו, אבל אם זה גורם לו טרדת הלב ודאגה יש להימנע מזה (משנה ברורה, סי' ש"ו, פסקאות ל"ז-ל"ח).

בשבת אנו יושבים כאורחים המסבים ליד שולחנו של המארח, ריבוננו של עולם. יודעים אנו כי הוא "בעל הבית". מכירים אנו כי הכל ברשותו וסמכותו. לכן פרט לצרכי פקוח נפש אסור לנו לבקש ולהתחנן עבור שום דבר (רמב"ם, הלכות שבת פרק ל', הלכה י"ב). כלומר גם התפילה צריכה להיות ללא אזכרת צער. [ה"מגן אברהם" לשו"ע סי' רפ"ח ס"ק יד, קובע כי אפילו לבקש תפילת "מי שברך" עבור חולה שאינו מסוכן, אינו מן הראוי]. אפילו לספר לחבירו על הצרות שעברו עליו בעבר, אסור (שו"ע או"ח סי' ש"ז, משנה ברורה ס"ק ג).

כתב הגר"א: "עיקר של מתן תורה היה בכדי שישימו בטחונם בה'. לפי שעיקר הכל הוא הבטחון השלם והוא כלל כל המצוות" (על משלי כ"ב, י"ט). ועוד כתב "בטחון [בה'] היא המעלה היותר גדולה" (על ישעיה י', כ'). לכן בנוסף ללקח האמונה שה' יוצר-כל ברא את העולם בששת ימים, יש לנו לקח מהשבת שהקב"ה הוא השומר עלינו, מגין ומציל אותנו. בודאי מצוה זו משמשת בסיס חינוכי לנו עוד בטרם עמדנו בהר סיני. לכן מצוות שבת שקולה היא נגד כל שאר מצוות התורה (רמב"ם, סוף הלכות שבת).

מבואר מדברינו מדוע הקדים ה' לצוות אותנו על כיבוד אב ואם וכן על שבת, עוד לפני מעמד הר סיני.